

Heer Otto van Rijsbergen in het Heilig Land (1159-1166)

door

Dr. P. C. BOEREN

Kort vóór 1146 schonk heer Arnoud Brabant (of De Brabander) aan de abdij Tongerlo de helft van Kalmthout; later vermeerderde hij deze schenking met een hoeve onder Nispen. Zijn zoon Arnoud verrijkte dezelfde abdij bovendien in of tegen 1157 met tweederden der tienden van Nispen en van Zundert en met het patronaatsrecht der kerken van die twee plaatsen.¹

Dit weinige is feitelijk alles, wat met zekerheid bekend is omtrent Arnoud I en II Brabant en het geslacht waartoe zij behoorden. Voor zover het niet was weggeschonken aan Tongerlo, is hun bezit overgegaan aan de heren van Breda en Schoten. De titel, de wijze en het tijdstip van deze bezitsovergang zijn zelfs in volslagen duisternis gehuld.²

In 1159 schenkt een edelman Berner of Werner van Rijsbergen (*Bernerus de Riseberga nobilis homo*) aan de abdij Tongerlo zijn erfgoed Essen met bijbehorende molen, moeras en bos (Essendonk).³ De overlevering wil, dat hij een broer was van Arnoud II Brabant. Zij verdient wel enig vertrouwen, omdat het aan Rijsbergen palende, ten dele zelfs daarmede samen vallende, Zundert familiebezit der Brabant's was geweest.

Een oorkonde van ca. 1173 bericht zelfs, dat Arnoud I Brabant met toestemming van zijn zonen Arnoud, Berner en Otto een zesde deel van het domein en het kerkpatronaat van Reusel aan het Norbertijnenklooster te Postel had geschonken, toen zijn dochter Ivetta de sluier aannam.⁴ De bedoelde oorkonde heeft niet de vorm van een beschikkingsoorkonde, maar slechts van een notitie of aantekening, een geheugenmiddel ten dienste van de administratie en de huisgeschiedschrijving van Postel. Gerechtelijke bewijswaarde heeft zij nooit gehad. Historische waarde heeft zij wel, doch slechts zoveel als het geheugen en de

goede trouw van de vervaardiger waard waren. De gegevens, die het stuk bevat, mogen dus niet zonder meer in twijfel worden getrokken, maar zeker worden zij toch pas, als zij van elders worden bevestigd.

Het is daarom als practisch zeker te achten, dat Berner van Rijsbergen een zoon was van Arnoud I Brabant en een broer van Arnoud II Brabant, temeer omdat hij van elders bekend is als weldoener van Tongerlo. Wat echter te denken van de Otto en de Ivetta (Jutta), die de niet zeer bewijskrachtige oorkonde van 1173 aan Berner als broer en zuster geeft, doch die in geen enkele andere inheemse bron voorkomen? Gelukkig kan ik, althans voor wat betreft Otto, de twijfel aanzienlijk verminderen met een beroep op voor dit doel nog niet gebruikte Palestijnse bronnen, waaruit blijkt dat in die tijd werkelijk een heer Otto van Rijsbergen heeft bestaan.

Er zijn namelijk niet minder dan vijf oorkonden uit de periode van 13 maart 1159 tot en met 11 april 1166 overgeleverd, waarin een *Otto de Risbergis* of *Ottho de Risberghe* optreedt als getuige bij rechtshandelingen van de koning van Jerusalem, eenmaal te Jerusalem, driemaal te Saint-Jean d'Acree en eenmaal in Ascalon.⁵ Deze kruisvaarder Otto van Rijsbergen maakte deel uit van de hofhouding van de koning van Jerusalem, eerst van koning Boudewijn III (1144—1162), daarna van koning Amaury I (1162—1173), en volgde de koning op al zijn reizen. In rang volgde hij na de opperschenker Odo van Saint-Amand (bij Valenciennes), maar getuigde meestal naast hem, hetgeen erop kan wijzen, dat zij een onafscheidelijk tweetal vormden en beiden uit onze streken afkomstig waren. Als wij uit deze oorkonde afleiden dat de kruisvaarder Otto van Rijsbergen afkomstig was van Rijsbergen bij Breda, is dit nauwelijks voor betwisting vatbaar.⁶

De geloofwaardigheid der Postelse acte van 1173 krijgt hierdoor nieuwe steun. De zojuist genoemde Palestijnse oorkonden pleiten ten gunste van de in de Postelse acte van 1173 neergelegde overlevering, dat Berner van Rijsbergen, zoon van Arnoud I Brabant, werkelijk een broer Otto had. Ook de andere mededelingen der acte verdienen nu meer vertrouwen, zelfs die omtrent de geheimzinnige Fastradus van Uitwijk, die alvorens monnik in Oostbroek (bij Utrecht) te worden een derde van Reusel aan Postel schonk en daarom op een of andere wijze in fa-

milierelatie tot het geslacht Brabant moet hebben gestaan. Trouwens, deze Fastradus heeft voor zijn schenkingen aan Postel een memorie gekregen in het necrologium van Floreffe, het moederhuis van Postel:⁷ een bijzonderheid, die onbekend was aan Oppermann, toen deze de historiciteit van Fastradus in twijfel trok.⁸

Het trekt de aandacht, dat Otto zich evenzeer naar Rijsbergen noemde als zijn broer Berner (Werner) dat deed. Noemden de twee broeders zich zo, omdat onder Rijsbergen-Zundert hun stamslot lag? ofwel omdat zij het domein Rijsbergen-Zundert in gemeenschap bezaten? Het valt verder nog op, dat Otto wel met Berner (en de andere broers) heeft medegewerkt aan de fundatie en dotatie van Postel, maar niet wordt genoemd wanneer tegen 1159 zijn broer Arnoud II Brabant tweederden van Rijsbergen-Zundert aan Tongerlo overdraagt. De verklaring is wel deze, dat Otto in de tussentijd naar Palestina was vertrokken, ongetwijfeld na een beschikking omtrent zijn erfenis te hebben getroffen. Hangt de verwerving van een deel van Rijsbergen-Zundert door de heer van Breda wellicht samen met het vertrek van Otto naar Palestina?

Te oordelen naar zijn langdurig verblijf in het Heilig Land, waar hij vermoedelijk ook stierf, heeft Otto niet het plan gehad, nog ooit naar zijn geboorteland terug te keren. Misschien heeft hij zich door gelofte voor altijd aan een geestelijke ridderorde verbonden. Dit laatste zou zijn dubbelslachtige positie aan het hof van Jerusalem begrijpelijk maken. Enerzijds immers bezette hij een der laagste plaatsen in de kroonraad, waarin de koning zijn besluiten nam, maar anderzijds was hij een der hoogste vertrouwenslieden van de koning. Dat laatste bleek bijzonder in het jaar 1161, toen hij voor delicate huwelijksonderhandelingen naar het hof van Byzantium (Constantinopel) werd gezonden.

Over de gezantschapsreis van Otto van Rijsbergen naar Byzantium in 1161 worden wij ingelicht door de beroemde kruisvaarderskroniek, die omstreeks 1184 werd geschreven, althans voltooid, door Willem, aartsbisschop van Tyrus (1174—1190).⁹ Deze Willem vertelt de affaire uitvoerig en op de geamuseerde, maar ook lichtelijk kwaadsprekende toon, die men van een hofprelaat kan verwachten. Hij is er niet minder betrouwbaar om. Trouwens, hij was zelf in Jerusalem geboren en na studies in Parijs en Bologna naar Palestina teruggekeerd in 1165,

toen Otto van Rijsbergen nog leefde. Hij moet Otto hebben ontmoet. Wat nu behelst zijn verhaal?

Manuel I Comnenos, keizer van Byzantium (1143—1180), was weduwnaar geworden en wenste te hertrouwen. Koning Boudewijn III van Jerusalem (1144—1162), die zelf een nicht van de keizer als vrouw had en daarmee heel gelukkig was, besloot iets terug te doen en een van zijn eigen nichten aan de keizer aan te bieden. Als huwelijkscandidate schoof hij naar voren Mélisende, zuster van Raymond III, graaf van Tripoli (1152—1187) en dochter van zijn eigen zuster Hodierne. Mélisende's vader was in 1152 gesneuveld en koning Boudewijn, die van rechtswege voogd werd, had het beste met de toekomst van zijn pupil voor. Oosters beleefd als altijd, toonde de keizer zich met Boudewijn's voorstel zeer ingenomen en tekende zelfs een verlovingscontract. Hij zond een ambassade naar Tripoli om de bruid af te halen, maar was realistisch genoeg, de ambassadeurs de wenk te geven, zich met de kwijting van hun opdracht niet al te zeer te haasten en de nodige tijd te nemen voor verkenning en informatie. Koning Boudewijn van zijn kant maakte als rechtgeaard Westerling haast met de preparativen tot het uitgeleide van de bruid, liet de uitzet klaar maken, rustte twaalf volledig bemande galeien uit en ontbood alle rijksgroten om, grotendeels op zijn kosten, aan het uitgeleide deel te nemen.

Aartsbisschop Willem geeft in zijn kroniek niet alleen een gedetailleerde beschrijving van de uitzet en de overige voorbereidselen, die de financiële draagkracht van de koning verre te boven gingen, maar vertelt ook op smakelijke wijze, hoe de keizerlijke gezanten onderwijl in Tripoli alles haarfijn uitzochten en nasporingen verrichtten omtrent de leefwijze der toekomstige bruid en zelfs omtrent de gesteldheid van haar verborgen lichaamsdelen (*de occultarum corporis partium dispositione*, zegt Willem letterlijk) en dat zij daarover koerier na koerier met rapporten naar Byzantium zonden en telkens de terugkomst daarvan afwachtten.

Toen hiermede een jaar verstreek, werd het de koning van Tripoli en de verdere familie te machtig. De keizerlijke gezanten werden in openbare bijeenkomst samengeropen en daar voor de keus gesteld ofwel van de reeds lang gesloten huwelijksvereenkomst af te zien en de

gemaakte onkosten te vergoeden òfwel op te houden met talmen en de onderhandelingen volgens plan te besluiten. Toch poogden de gezanten nog, met hun Griekse sophisterijen (zoals Willem van Tyrus het uitdrukt), de zaak op de lange baan te schuiven, doch koning Boudewijn vrijdelde deze manoeuvre door achter hun rug om zijn vertrouwing heer Otto van Rijsbergen (*dominum Ottonem de Risbergis*) als speciaal gezant naar Byzantium te zenden met opdracht aan de keizer te vragen, of hij zijn wil duidelijk en zonder verwijl zou willen verklaren.

Vlugger dan werd verwacht keerde Otto van Rijsbergen uit Byzantium terug. Zowel mondeling als schriftelijk deelde hij aan koning Boudewijn mede, dat hetgeen omtrent dit huwelijk was onderhandeld aan de keizer helemaal niet behaagde. Koning Boudewijn gaf hierop zijn gegeven woord terug en vertrok naar Antiochië. De woede van de graaf en de bevolking van Tripoli vrezende, hadden de keizerlijke gezanten zich intussen al met het eerste het beste schip naar Cyprus laten varen.

Wie zal de verbazing van de koning schetsen, toen hij te Antiochië aangekomen daar weer dezelfde Byzantijnse gezanten aantrof, waarvan hij meende, dat zij Tripoli hadden verlaten om over Cyprus naar hun land terug te keren. In werkelijkheid waren de heren van Cyprus naar Antiochië overgestoken en waren daar nu al druk met het prinselijke hof aan het onderhandelen over een huwelijk van de keizer met Maria, jongste dochter van Constance van Tarente, erfprinses van Antiochië en weduwe van Raimond van Poitiers, erfprins van Antiochië (1136—1149). Zij hadden zelfs met goud gesigioneerde brieven van de keizer bij zich, waarin deze bij voorbaat alles ratificeerde, wat in Antiochië door hen met de erfprinses en haar familie zou worden verhandeld.

De koning vergat grootmoedig de hem in Tripoli aangedane belediging; hij vergat die terwille van zijn jonge nicht Maria waarvan hij eveneens voogd was, maar ook wel om geen afbreuk te doen aan de toen goede verstandhouding tussen de kruisvaardersstaten en het Griekse keizerrijk. Hij kwam op voor zijn nichtje Maria van Antiochië, gelijk hij dat eerder had gedaan voor zijn nichtje Mélisende van Tripoli. Hoewel er ook weer veel uitstel kwam, werd deze keer de huwelijksonderhandeling met goede uitslag bekroond.

Maria van Antiochië heeft als echtgenote van keizer Manuel I zeer

goed voldaan. In 1164 nam haar broer Boemond III, prins van Antiochië, een nicht van de keizer tot vrouw. Haar ongetrouwde broer Boudevijn sleet een groot deel van zijn leven aan het hof van Byzantium, waar hij in 1174 overleed.

Mélisende van Tripoli, de verstoten verloofde, is ongehuwd gebleven. Haar enige broer Raymond III, graaf van Tripoli (1152—1187) liet geen kinderen na. Met hem stierf de linie Tripoli uit. Omdat hij Boemond IV van Antiochië had geadopteerd, werd door zijn dood het graafschap Tripoli verenigd met het prinsdom Antiochië. De geschiedenis heeft achteraf bewezen, dat Maria van Antiochië voor de keizer een betere partij was dan Mélisende van Tripoli had kunnen zijn en dat de koning van Jerusalem op de biologische kant van deze huwelijks-handel een minder goede kijk had dan zijn keizerlijke collega.

Tot zover het relaas van aartsbisschop Willem van Tyrus over de huwelijks-sonderhandelingen van 1161 tussen de monarchen van Jerusalem en Byzantium. Hiermede eindigt ook mijn overzicht van al hetgeen tot nu bekend is over Otto van Rijsbergen, bezitsvoorganger van de heren van Breda en vervolgens kruisvaarder, die van 1159—1166 onder twee achtereenvolgende koningen een niet onbelangrijke rol heeft gespeeld aan het hof van Jerusalem.

AANTEKENINGEN

- ¹ A. Erens, *De oorkonden der abdij Tongerlo*, I (Tongerloo 1948), no. 3 (15 maart 1146, bevestiging door paus Eugenius III), no. 9 (1157, item door Hendrik, bisschop van Luik), no. 36 (1186, item door paus Urbanus III).
- ² De in omloop zijnde gissingen daaromtrent vindt men kritisch uiteengezet in mijn *De heren van Breda en Schoten* (Leiden 1965), speciaal blz. 95 en 126. In het bijzonder heb ik mij gekeerd tegen de bloedverwantschap van Arnoud Brabant met Engelbert van Breda, verdedigd door A. Goetstouwers, Arnold de Brabander en de eerste Berthouts, in *De Schakel*, VIII (1953) 159—175.
- ³ A. Erens, *o.c.*, I, no. 11 (1159, bevestiging door Hendrik van Luik), no. 12 (1159, bevestiging door hertog Godfried III), no. 36 (1186, bevestiging door paus Urbanus III).
- ⁴ Miraeus-Foppens, *Opera diplomatica*, I, 709 (1173). Th. Ign. Welvaarts, *Geschiedenis der abdij van Postel naar haar eigene archieven* (Turnhout—'s Hertogenbosch 1879), blz. 71 en 412 (1173).
- ⁵ Reinhold Röhrich, *Regesta regni Hierosolymitani* (MXCVII—MCCXCI). Oeniponti 1893, nos. 336 (13 maart 1159), 339 (15 oct. 1159), 397 (25 april 1162), 400 (15 juli 1164) en *Additamentum* (Oeniponti 1904), no. 422a (6-11 april 1166). Er moet worden opgemerkt, dat ons Rijsbergen het eerst ver-

- schijnt in de spelling Riseberga, men zie de in aantekening 3 aangehaalde oorkonde van 1159, die ook als oudste vindplaats wordt vermeld in M. Gijsseling's Toponymisch woordenboek, II, 845.
- ⁶ In de bronnen van het Europese continent is vóór de 14e eeuw geen ander Rijsbergen te vinden dan dat bij Breda. Wel is omstreeks 1100 in Engeland een dorp „Riseberge” aan te wijzen, dat toebehoorde aan een graaf Harald; zie: Domesday Re-bound (London 1954), Plate III, 8. Laat-middeleeuwse stukken vermelden twee Rijsberge's in West-Vlaanderen; men zie het Woordenboek der toponymie van Westelijk Vlaanderen door Karel de Flou, deel XIII (1932) 1070.
- ⁷ Annales pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique, XIII (1876) 280: VIII ydus decembris (6 december). Commemoratio Fastradi, monachi sancti Laurentii in Horstbruch, qui dedit nobis allodium de Postula et quartam partem ecclesie de Rosul.
- ⁸ Dezelfde Fastradus, nu Scerebaert bijgenaamd, treedt op in een oorkonde van 1125, waarbij hij het goed Halderberg onder Hoeven schenkt aan de abdijs Oostbroek (Goetschalckx en Van Doninck, Oorkonden van de abdijs St. Bernaards, no. 1). O. Oppermann (Untersuchungen zur nordniederländischen Geschichte, II, 144) had gelijk, toen hij deze oorkonde als een vervalsing ontmaskerde, waarschijnlijk uit de 13e eeuw, maar hij ging te ver door de historiciteit van heer Fastradus in twijfel te trekken.
- ⁹ Wilhelmi Tyrensis archiepiscopi Historia rerum in partibus transmarinis gestarum a tempore successorum Mahumeth usque ad annum domini MCLXXXIV. Uitgegeven in: Recueil des historiens des croisades. Historiens occidentaux. Tome Ier. 1re partie. Paris 1844. De weergegeven passage, waarin van Otto van Rijsbergen sprake is, vormt hoofdstuk 31 van boek 18 (lib. XVIII cap. 31) en is te vinden op pp. 874 - 876 van zojuist genoemde uitgave.